

УДК 343.412

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.22>**ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА****Степаненко Оксана Василівна,**

orcid.org/0000-0003-4677-9868

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню особливостей психологічного насильства, як форми домашнього насильства. Кризові соціально-економічні явища притаманні для українського суспільства, особливо в період дії воєнного стану, призвели до зменшення фінансування соціальної сфери, що, серед іншого, потягло за собою негативну реакцію у вигляді деформації соціалізації нових поколінь. Одним із негативних наслідків впливу кризових соціально-економічних явищ на сім'ю є щорічне зростання проявів домашнього насильства. Зазначено, що ця проблема стосується не тільки фізичного, але й психологічного насильства. Психологічне насильство, як вид домашнього насильства є найбільш поширеним на теренах нашої держави протягом останніх років. Вказано, що психологічне насильство – це словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, певні діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Найчастіше психологічне насильство вчиняється у спосіб словесних образ, погроз, приниження, переслідування, залякування. При цьому, найбільш поширеним способом вираження погроз є її усне або вербальне вираження при особистому контакті суб'єкта домашнього насильства та потерпілої особи. Зроблено висновок, що враховуючи труднощі, які виникають під час доказування факту застосування психологічного насильства, варто застосовувати весь комплекс правових заходів, серед яких важливе місце займає висновок судово-психологічної експертизи, який поряд з іншими доказами, є необхідним для встановлення факту вчинення саме психологічного насильства.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, психологічне насильство, погроза.

Stepanenko Oksana. Psychological violence as a form of domestic violence

The article studies the features of psychological violence as a form of domestic violence. Crisis socio-economic phenomena inherent in Ukrainian society, especially during the period of martial law, led to a decrease in funding for the social sphere, which, among other things, led to a negative reaction in the form of deformation of the socialization of new generations. One of the negative consequences of the impact of the crisis socio-economic phenomena on the family is the annual increase in the manifestations of domestic violence. It is noted that this problem concerns not only physical, but also psychological violence, a fairly common form of domestic violence. Psychological violence as a type of domestic violence has been the most common in our country in recent years. It is indicated that psychological violence is verbal abuse, threats, humiliation, harassment, intimidation, certain acts aimed at limiting the will of the individual, control in the reproductive sphere, if such actions or inaction caused the victim to fear for his safety or the safety of third parties, entailed emotional insecurity, inability to protect oneself or harmed the mental health of the individual. Most often, psychological violence is committed in the form of verbal abuse, threats, humiliation, harassment, intimidation. At the same time, the most common way of expressing threats is its oral or verbal expression during personal contact between the subject of domestic violence and the victim. It is concluded that given the difficulties that arise in proving the fact of the use of psychological violence, the whole range of legal measures should be applied, among which the conclusion of a forensic psychological examination occupies an important place, which, along with other evidence, is necessary to establish the fact of psychological violence.

Key words: violence, domestic violence, psychological violence, threat.

Сім'я – фундамент суспільства та держави, основа морального розвитку членів сім'ї, засіб збереження і передачі культурних цінностей від покоління до покоління та виховання свідомих членів суспільства. Сім'я та держава перебувають у нерозривному двосторонньому взаємозв'язку. Так, будучи частиною суспільства, кожна сім'я відтворює та зображає реакцію на ті чи інші зміни в суспільстві, як негативні, так і позитивні. Тому в момент поширення в суспільстві деструктивних та негативних процесів, вони неминуче впливають і на сім'ю. Будь-які кризові явища тягнуть за собою загострення соціально-економічних проблем, що відповідно впливає і на атмосферу в кожній сім'ї, виховання, зміну сімейного мікроклімату, що відображається на якості виконання сім'єю її функцій.

Кризові соціально-економічні явища притаманні для українського суспільства, особливо в період дії воєнного стану, призвели до зменшення фінансування соціальної сфери, що, серед іншого, потягло за собою негативну реакцію у вигляді деформації соціалізації нових поколінь. Одним із негативних наслідків впливу кризових соціально-економічних явищ на сім'ю є щорічне зростання проявів домашнього насильства.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII (далі Закон) домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Таким чином, Закон так само як і Стамбульська конвенція виокремлює 4 форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне або економічне. В свою чергу, у статті 126-1 КК України домашнє насильство визначено як умисне систематичне вчинення фізичного, пси-

хологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Тобто, визначено лише три форми, а відповідальність за сексуальне насильство передбачена в інших статтях КК України.

В рамках даного дослідження розглянемо особливості психологічного насильства як форми домашнього насильства. Відповідно до Закону психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

У ст. 33 Стамбульської конвенції «Психологічне насильство» зазначається, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка серйозно порушує психологічну цілісність шляхом примушування або погроз, було криміналізовано.

Дослідники, що займаються вивченням проблем психологічного насильства, ще до прийняття нових законів зазначали, що «незаконний психологічний вплив – це протиправне втручання у психічні процеси індивіда, що призводить до пригнічення його емоційно-вольових процесів із метою створення у нього стану психіки, необхідного для формування поведінки, потрібної винному. Незаконний психологічний вплив є формою психічного насильства, що через специфіку застосовуваних методів та прийомів, їх систематичний характер та наслідки потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Чинне кримінальне законодавство не містить спеціальної норми, що передбачала б відповідальність за такий вид психічного насильства» [1, с. 90].

Відповідно до Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу психологічний вплив – це вживання спрямованих дій на психіку людини усвідомленого або неусвідомленого характеру за допомогою переконання, психологічного преформування або сугестії для формування певної системи уявлень, дій та відношень, що суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні [2].

О. В. Харитонова зазначає, що вчиняючи психологічне насильство як форму домашнього насильства кривдник через створення атмосфери приниження, погроз, тиску, агресії, невпинної критики, ізоляції, контролю поведінки, кола спілкування здійснює постійну девальвацію особистості, руйнує її психологічну цілісність [3, с. 42]. Психологічне насильство досить часто застосовується у таких формах, як: газлайтинг – форма психологічного насильства, коли особу змушують сумніватися у адекватності сприйняття та у самій реальності; бодішеймінг – практика приниження особи висміючими та критичними коментарями, які змушують особу соромитися свого тіла; стоуволінг – закам'яніння, зачерствіння, відмова комунікувати та взаємодіяти [3, с. 40].

Аналіз проявів «психологічного насильства (словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи) та можливі наслідки такого насильства (побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи), наведені у визначенні психологічного насильства зводиться до негативного впливу на психіку потерпілого, що заподіяв йому психічну шкоду» [4, с. 192].

Саме психологічне насильство як вид домашнього насильства є найбільш поширеним на теренах нашої держави протягом останніх років.

На питання способу психологічного насильства звертали уваги О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк, які такими способами пропонували визначати:

– «ізоляція (зокрема депривація – повне чи часткове позбавлення можливості задовольняти свої психофізіологічні чи

соціальні потреби, зокрема позбавлення інформації або суворий контроль за нею, а також сенсорна депривація – повне чи часткове позбавлення сенсорних можливостей, тобто можливостей користуватися одним чи кількома із почуттів – бачити, чути, відчувати запах, смак тощо);

- дискредитація (позбавлення права на власні думку і слово, осміяння і неконструктивна критика);

- монополізація сприйняття (примусова фіксація уваги на агресорі, тому що він є основним джерелом погроз);

- посилення тривіальних вимог (встановлення безлічі дрібних правил, не порушити які неможливо, отже, виникають постійні приводи для причіпок, що викликає хронічне почуття провини);

- демонстрація «всемогутності» (демонстрація і підкреслювання власної надмірної компетентності);

- «випадкові індульгенції» (агресор іноді нагороджує жертву увагою і теплими почуттями, але робить це або рідко, або для того, щоб підкріпити поведінку, потрібну агресору, або парадоксальним і несподіваним образом – так, щоб викликати дезорієнтацію і приголомшення);

- приниження і глузування, осміяння в присутності інших людей;

- контроль за задоволенням фізичних потреб (у їжі, сні, відпочинку тощо), що веде до фізичного виснаження жертви;

- погрози із приводу та без приводу, що легко переходять у фізичне насильство;

- таке, що поєднується з погрозами, завдання фізичного болю без заподіяння тілесних ушкоджень (тягання за волосся, щипання, здушування шиї, грудей чи мошонки, виламування назовні пальців тощо);

- використання психоактивних речовин (алкоголю тощо);

- використання емоційного чи психологічного перенавантаження, стану стресу, індивідуальної схильності до навіювання, безвольності потерпілої особи, її недостатнього розумового розвитку чи емоційно-вольової незрілості;

- непослідовні і непередбачувані вимоги;

- часті і непередбачувані перепади настрою агресора, в яких «винувата» жертва;

- примушування до безглуздої і безцільної роботи.

Ці способи застосовуються, як правило, у певній сукупності, поєднанні» [5, с. 72-73].

Образи та погрози є одними з найбільш поширених способів вчинення психологічного насильства. Поширеним способом вираження погроз є її усне або вербальне вираження при особистому контакті суб'єкта домашнього насильства та потерпілої особи [6, с. 45]. Аналізуючи судову практику щодо вчинення психологічного насильства, як форми домашнього насильства, Т.В. Іщенко зазначає, що усно можуть бути висловлені погрози за допомогою засобів телефонного зв'язку, у спосіб надсилання погроз за допомогою смартфона, планшета, ноутбуку, персонального комп'ютера, під'єднаних до мережі Інтернет, на електронну пошту або з використанням месенджерів чи соціальних мереж. Крім того погрози можуть бути викладені у листі як рукописного, так і друкованого формату. Також вчена зазначає, що словесні погрози можуть супроводжуватися, наприклад, демонстрацією зброї чи інших предметів, а також активними діями (проставлення зброї чи предметів до частин тіла потерпілої особи тощо). При цьому зазначено, що словесні погрози можуть супроводжуватися хапанням за одяг чи частини тіла потерпілої особи [6, с. 45-48].

Часто труднощі виникають під час доказування факту застосування психологічного насильства, особливо коли воно не супроводжувалося фізичним насильством і мало прихований характер [7, с. 545]. Погоджуємось з І. В. Гловюк, що у розрізі психологічного насильства, для доказування використовуються заяви про вчинення кримінального правопорушення, психологічного дослідження особистості, Інформаційна довідка центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, протоколи слідчих експериментів [8].

Крім того, досить важливе значення доказування саме психологічного насильства має висновок судово-психологічної експертизи. Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за

клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Підстави обов'язкового призначення судової експертизи зазначені законодавцем у ч. 2 ст. 242 КПК України. Ними є: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

І хоча для даної категорії справ призначення експертизи не є обов'язковим, призначення органом досудового розслідування і/або судом судової психологічної експертизи за фактом домашнього насильства мотивується тим, що постраждалі від насильства особи потребують аналізу таких психологічних чинників, як індивідуально-психологічні особливості особистості й мотиваційна сфера, специфіка інтелектуальної й емоційно-вольової сфер, особливості діяльності в ситуації цього правопорушення та інші психологічні фактори. Зазначене допоможе визначити механізми та характер ступеня вразливості особи, покірності, сугестивності, довірливості, необережності й легкодумства, невміння захистити себе, а також ступінь самооцінки, невпевненості в собі, залежності від правопорушника [7, с. 548].

Вищевказане підтверджується і матеріалами судової практики. Так, у вироку Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 14 листопада 2019 року у справі № 243/12901/19 зазначено, що в результаті вчинення ОСОБА_2 вказаних умисних систематичних дій, спрямованих на вчинення психологічного насильства, відповідно до висновку судово-психологічної експертизи № 5224-5225

від 28.10.2019 року з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості ОСОБА_1, ситуація, що досліджується за справою, є для неї суттєво психотравмуючою (стресогенною), що безпосередньо викликає психічний дискомфорт, зумовивши тривалі та інтенсивні фізичні та психічні страждання, які існують до даного часу. Внаслідок дій ОСОБА_2, у ОСОБА_1 мають місце тривалі, інтенсивні й негативні за своїми проявами фізичні та психічні (моральні) страждання, зміст яких локалізований у межах дослідженої ситуації [9]. Аналіз вказано вище вироку дає можливість зазначити, що у висновку судово-психіатричної експертизи вказувалося, що для потерпілої ситуація, що досліджується за справою, є суттєво психотравмуючою (стресогенною), що безпосередньо викликає психічний дискомфорт, зумовивши тривалі та інтенсивні фізичні та психічні страждання, які існують до даного часу [10].

Підсумовуючи, можна зазначити, що психологічне насильство є досить поширеною формою домашнього насильства, яка включає словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, певні діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. При цьому, враховуючи труднощі, які виникають під час доказування факту застосування психологічного насильства, варто застосовувати весь комплекс правових заходів, серед яких важливе місце займає висновок судово-психологічної експертизи, який поряд з іншими доказами, є необхідним для встановлення факту вчинення саме психологічного насильства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байда А.О. Проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. № 32. С. 79-95
2. Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : наказ М-ва охорони здоров'я України від 15 квіт. 2008 р. №199. *Офіц. вісн. України*. 2008. №50. Ст. 1644.
3. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному управлітті України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. *Науково-практичний посібник*. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 344 с.
4. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 187-197.
5. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
6. Іщенко Т.В. Розслідування домашнього насильства : дис. канд.юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 243 с.
7. Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін.* Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 538–554.
8. Гловюк І.В. *Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства?* URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/formy-nasylstva-fizychne-psyhologichne-ekonomichne-yak-dovesty-fakt-kozhnogo-z-perelichenyh-riznovydiv-nasylstva>
9. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області 14 листопада 2019 року. Справа № 243/12901/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85692978>
10. Степаненко А.С., Степаненко О.В. *Щодо окремих питань доказування домашнього насильства. Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад.: Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 151–154.